

*Мудрецька Г. В.,**кандидат юридичних наук, викладач
Донецького державного університету управління**Саутіна Е. Е.,**студентка факультету права та соціального управління
Донецького державного університету управління*

ПРОГАЛИНИ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОМАШНЬОГО АРЕШТУ ЯК ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Анотація. У статті надано характеристику поняття та сутності домашнього арешту як запобіжного заходу; наведено підстави та засоби його застосування, а також порядок виконання; проаналізовано практику зарубіжних країн щодо застосування домашнього арешту; прокоментовано позитивні та негативні сторони такого запобіжного заходу та надано рекомендації щодо його удосконалення.

Ключові слова: домашній арешт, запобіжний захід, кримінальний процес, обвинувачений, підозрюваний.

Постановка проблеми. Конституція України визнала права і свободи людини найвищою соціальною цінністю. Згідно зі ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а відповідно до ст. 28 Конституції України ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Для реалізації даного положення проводяться радикальні реформування в різних галузях права. Гуманізація кримінальної політики держави потягла за собою лібералізацію кримінально-процесуального закону. Охорона прав та законних інтересів людини визнається головним завданням кримінального судочинства, тим не менш кримінально-процесуальним законодавством передбачено можливість застосування запобіжних заходів, пов'язаних з обмеженням волі. За своєю правовою природою запобіжні заходи є примусовими засобами, що застосовуються до особи, коли вона ще не визнана винною у вчиненні злочину.

Згідно з Кримінальним процесуальним кодексом України застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту є новелою сучасного кримінально-процесуального законодавства України, яка має дати додаткові гарантії дотримання прав і законних інтересів громадян на стадії кримінального судочинства. Як запобіжний захід домашній арешт передбачався ще з часів Статуту кримінального судочинства 1864 р. Кримінально-процесуальний кодекс СРСР 1923 р. також передбачав цей запобіжний захід. Порівняльно-історичні дослідження дозволяють говорити про незначну практику її застосування в періоди з 1864 по 1903 рр. і з 1922 по 1926 рр. [1, с. 8-9]. Всі практичні напрацювання застосування домашнього арешту як заходу процесуального примусу, зважаючи на нові історичні реалії, на сьогоднішній день не можуть повністю використовуватися. Крім того, окремі питання реалізації норм застосування домашнього арешту у сучасній правозастосовній практиці не знайшли

свого відображення та вирішення ні в нормативно-правових актах, ні в науковій літературі. У зв'язку із недавнім запровадженням домашнього арешту як запобіжного заходу, механізм його втілення у життя є ще недостатньо дослідженим та потребує глибокої науково-аналітичної розробки.

Ступінь розробленості проблеми. Проблеми застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування досліджувались як вітчизняними, так і зарубіжними вченими. Вивченням даної проблеми займалися Ю.П. Аленін, В.Г. Гончаренко, Ю.М. Грошевий, Л.М. Лобойко, П.І. Люблінський, В.Т. Маляренко, В.Т. Нор, І.Л. Петрухін, В.В. Сташис, Л.Д. Удалова та ін. Водночас переважна більшість наукових досліджень проводились з урахуванням законодавства, яке на теперішній час втратило чинність. Сучасні ж дослідження торкаються загального аналізу і не вирішують існуючої проблеми правової регламентації домашнього арешту, не містять конкретних пропозицій щодо удосконалення застосування домашнього арешту.

Метою статті є аналіз положень кримінально-процесуального законодавства України і зарубіжних країн щодо застосування домашнього арешту; висвітлення негативних та позитивних наслідків застосування зазначеного запобіжного заходу, а також розгляд перспектив подальшого теоретичного та практичного удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Одним із пріоритетних напрямів державної політики є протидія злочинності. Серед завдань, безпосередньо пов'язаних зі зміцненням правопорядку і подоланням злочинності, значне місце посідають заходи процесуального примусу й особливий їх різновид – запобіжні заходи.

Запобіжні заходи – це передбачені кримінальним процесуальним законодавством заходи державного процесуального примусу, які тимчасово обмежують права та свободи підозрюваного, обвинуваченого з метою забезпечення його належної процесуальної поведінки [2, с. 157]. Вони застосовуються задля запобігання можливості уникнути слідства чи суду.

Однією з новел КПК є введення домашнього арешту до переліку запобіжних заходів. Відповідно до п. 1.3. Інструкції про порядок виконання органами внутрішніх справ України ухвал слідчого судді, суду про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту та про зміну раніше обраного запобіжного заходу на запобіжний захід у вигляді домашнього арешту, затвердженою Наказом МВС України від 31.08.2013 № 845, домашній арешт – це вид запобіжного заходу, який застосовується в кримінальному провадженні відповідно до ухвали слідчого судді, суду до підозрюваних або обвинувачених осіб за вчинення ними злочинів, за які

законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі, полягає в забороні залишати їм житло цілодобово або в певний період доби.

Суть зазначеного запобіжного заходу полягає в тому, що у разі його обрання до винного застосовуються такі види обмежень, як заборона виходу з житла; заборона телефонних переговорів, відправлення кореспонденції та використання засобів зв'язку; заборона спілкування з певним колом осіб; застосування електронних засобів контролю; покладення обов'язку відповідати на контрольні телефонні дзвінки, телефонувати чи особисто з'являтися у визначений час до органів міліції; встановлення спостереження за обвинуваченим чи його житлом; інші подібні заходи, які вимагають певної поведінки і несуперечливої ізоляції від суспільства [3, с. 180].

Процесуальний порядок застосування цього запобіжного заходу зводиться до постановлення слідчим суддею, судом за результатами розгляду клопотання слідчого, вмотивованої ухвали про застосування до підозрюваного, обвинуваченого домашнього арешту з точним визначенням у ній житла, в якому він буде ізолюваний і у якому часовому режимі, та роз'ясненням йому по суті домашнього арешту і наслідків його недотримання; направлення ухвали для виконання органу внутрішніх справ за місцем проживання підозрюваного, обвинуваченого; повідомлення органу внутрішніх справ слідчому судді, суду про взяття особи на облік [4, с. 4].

Крім того, неможна застосувати запобіжний захід через якусь примху чи надуману причину, для цього мають бути переконливі підстави: по-перше, наявність обруганого підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а по-друге, наявність дуже великого ризику того, що особа буде намагатися перешкоджати чи впливати на об'єктивне кримінальне провадження [5].

Згідно зі ст. 176 КПК України тимчасовим запобіжним заходом вважається затримання особи, яке застосовується з метою забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам: переховуватися від органів досудового розслідування та (або) суду; знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів; незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні; перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому він підозрюється, обвинувачується [6, с. 52].

В юридичній літературі існують різні погляди науковців щодо методів нагляду за підозрюваним, обвинуваченим при обранні запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту. У цьому контексті найбільшої уваги заслуговує точка зору Ю.Г. Овчиннікова, який вищезазначені методи поділяє на два види: без застосування спеціальних технічних засобів; із застосуванням технічних засобів.

Зокрема, до способів контролю без застосування технічних засобів науковець відносить: рапові періодичні телефонні дзвінки або покладення обов'язку на «арештованого» телефонувати до органів досудового розслідування; перевірки за місцем проживання з правом безперешкодного входження до житлового приміщення; проведення слідчої дії – накладення арешту на поштові відправлення [7, с. 321]. Звертає на увагу те, що подібні методи контролю, передбачені ч. 5 ст. 181 КПК України.

Щодо застосування технічних засобів контролю за поведінкою підозрюваного, обвинуваченого, який перебуває під

домашнім арештом, працівники органів внутрішніх справ України мають право використовувати електронні засоби контролю (ч. 5 ст. 181 КПК України). Так, відповідно до ч. 1 ст. 195 КПК України застосування електронних засобів контролю полягає у закріпленні на тілі підозрюваного, обвинуваченого пристрою, який дає змогу відслідковувати та фіксувати його місцезнаходження.

Порядок застосування засобів електронного контролю застосовується згідно з наказом МВС України № 696 від 09.08.2012 р. «Про затвердження Положення про порядок застосування електронних засобів контролю», у якому визначено, що спеціальний електронний пристрій у формі браслета, має назву «персональний трекер», який буде подавати сигнал про місце знаходження підозрюваного чи обвинуваченого на сервер моніторингу в місцевому відділі органа внутрішніх справ. Такий пристрій має бути захищений від самостійного знімання, пошкодження або іншого втручання в його роботу з метою ухилення від контролю, також сигналізувати про спроби вчинити такі дії. Крім електронного браслета відповідно до наказу МВС України від 9 серпня 2012 р. № 696 можна застосовувати й інші засоби електронного контролю за підозрюваними (обвинуваченими): електронний моніторинг, мобільний контрольний пристрій, мобільний пульт моніторингу, персональний трекер, ретранслятор, сервер моніторингу, стаціонарний пульт моніторингу, стаціонарний контрольний пристрій [4, с. 2].

Не варто забувати, що електронна система відстеження є важливою, але не єдиною складовою інституту домашнього арешту. Він цілком може функціонувати і без неї, адже для контролю за дотриманням накладених судом обмежень можна використовувати і традиційні методи – рапові візити додому до заарештованих і перевірочні дзвінки на їх домашні телефони.

Представник уповноваженого підрозділу після отримання копії ухвали слідчого судді, суду про обрання стосовно підозрюваного (обвинуваченого) запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, зобов'язаний внести відомості до журналу обліку осіб, до яких застосовують ЕЗК [8, с. 136].

Крім того, Токійські правила, прийняті 14 грудня 1990 р. Резолюцією 45/110 Генеральної Асамблеї ООН, передбачають принцип мінімального втручання під час застосування заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням. Конкретні обмеження для підозрюваного (обвинуваченого) мають бути сформульовані в чіткій формі, і їх кількість за можливістю зводиться до мінімуму (п. 2.6, 12.2). Під час застосування не пов'язаних з тюремним ув'язненням заходів необхідно дотримуватися права обвинуваченого на особисте життя, а також право на особисте життя його сім'ї (п. 3. 11 Правил).

Домашній арешт як запобіжний захід вже тривалий час застосовується у таких зарубіжних країнах, як Російська Федерація, Угорщина, США, Німеччина, Швеція, Латвія, Республіка Казахстан та ін.

У Великобританії підсудні зобов'язані не тільки носити на тілі електронні датчики, але і телефонувати до компанії, що встановила цей датчик, п'ять разів на день. Їм заборонено користуватися комп'ютером та мобільним телефоном. Деяких особливо небезпечних арештантів за межами домашніх стін супроводжують поліцейські, які мають право безперешкодно входити до їх будинку.

Правоохоронні органи США ще більш широко застосовують електронне спостереження за злочинцями. Засуджені до невеликих термінів мають право на заміну суддею їхньо-

го тюремного ув'язнення на домашній арешт із носінням спеціальних GPS-браслетів [3, с. 181].

Аналіз статистики за 2011 рік (тоді, коли ще не було введено в дію новий КПК та був відсутній інститут домашнього арешту) засвідчив, що запобіжний захід у вигляді тримання під вартою застосовувався відносно 35044 осіб, а з них 27101 особи вчинили тяжкі та особливо тяжкі злочини. Виходить, що майже до 8000 осіб був застосований запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, хоча вони вчинили злочини середньої тяжкості, але перешкождали об'єктивному розслідуванню шляхом неявки до правоохоронного органу, фальсифікації доказів, впливу на учасників процесу тощо. Крім того, за даними, наведеними Генеральною Прокуратурою України, на утримання таких осіб було витрачено близько 6 млн гривень [8].

Таким чином, можливо виокремити наступні позитивні риси домашнього арешту: 1) значною мірою розвантаження ізоляторів тимчасового тримання осіб та слідчих ізоляторів, кількість затриманих в яких не завжди відповідає можливості їх розміщення. Центр політико-правових реформ у своєму моніторинговому звіті зазначає, що у 2013 році зменшилась кількість клопотань слідчих, прокурорів про тримання під вартою на 45%. Це обумовлено поданням клопотань про застосування альтернативних запобіжних заходів, в тому числі домашнього арешту. Зокрема, на сьогоднішній день щомісяця до 480 осіб застосовують саме домашній арешт [10, с. 5]; 2) більшості осіб дозволять продовжувати працювати, забезпечувати себе і своїх рідних, підтримувати соціальні зв'язки; 3) з психологічної точки зору домашній арешт для особи, до якої він застосовується, також є допоміжним запобіжним заходом, оскільки не для кого не секрет, що ті особи, які «відвідали» ті ж самі слідчі ізолятори, певною мірою схильні до вчинення правопорушень і в майбутньому. А так підозрюваний (обвинувачений) буде проживати в звичній для себе обстановці, без заборони на спілкування, заняття спортом, користування мультимедійною технікою тощо; 4) можливість застосування відносно неповнолітніх осіб; 5) чітко встановлені строки можливого застосування домашнього арешту – 2 місяці; строк може бути продовжено до 6 місяців, але цей строк є граничним; 6) це є більш гуманним запобіжним заходом ніж тримання під вартою, його запровадження є прогресивним для українського законодавства [11].

В той же час домашній арешт у тому вигляді, в якому він закріплений в КПК, не є досконалим, а тому не можна не зазначити й негативні аспекти, зокрема: відсутність належного матеріального забезпечення та коштів, необхідних для запровадження такого запобіжного заходу; відсутність достатнього штату працівників, які необхідна для відстеження осіб, які знаходяться під домашнім арештом; у КПК не зазначено у який проміжок часу можна застосовувати домашній арешт, що може призвести до зловживань; не є досконалою робота електронних засобів контролю, що не виключає можливість збою [8, с. 137].

Таким чином, домашній арешт – більш гуманний запобіжний захід в порівнянні з триманням під вартою, його запровадження є прогресивним для українського законодавства. Особливо позитивним було б застосування домашнього арешту відносно неповнолітніх осіб, що обвинувачуються у вчиненні злочинів. Адже ні для кого не є секретом, що їх перебування в ізоляторі тимчасового тримання чи в слідчому ізоляторі не тільки не має виховного впливу, а навпаки – калічить ще не сформовану дитячу психіку. А це може

призвести, і призводить, до того, що неповнолітні, один раз випадково «спіткнувшись», стають на шлях злочинної діяльності.

Крім того, вважаємо за необхідне прийняти Закон України «Про домашній арешт», в якому чітко регламентувати порядок і умови застосування та здійснення такого виду запобіжного заходу. В Законі повинні міститися чіткі вказівки про те, хто саме і яким чином повинен здійснювати нагляд за поведінкою особи, відданої під домашній арешт, як здійснювати нагляд за кореспонденцією, переговорами (в тому числі телефонними і за допомогою електронної пошти), особистими зустрічами певної особи. Цим Законом, звичайно ж, повинні бути гарантовані права та законні інтереси осіб, до яких буде застосовано запобіжний захід у вигляді домашнього арешту [12, с. 18].

Висновки. Головною позитивною якістю такого запобіжного заходу є те, що особа не відчуває на собі того жорсткого тиску, як під час тримання під вартою. Підозрюваний, обвинувачений може жити звичайним життям, працювати, спілкуватися, бути з сім'єю. Крім того, в такій особі не виникне проблем із доступом до захисника, тобто, практично не обмежується можливість зустрічей із останнім, адже це буде зручно як самій особі, яка перебуває під домашнім арештом, так і захисникові. Крім того, як свідчить світова практика, за такого запобіжного заходу порушення дуже рідкісні, оскільки людина сама не зацікавлена їх допускати.

Але процесуальний порядок обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту як інститут запобіжних заходів потребує подальшого теоретичного та практичного дослідження та удосконалення.

Література:

1. Гусельникова Е.В. Заключение под стражу в системе мер пресечения / Е.В. Гусельникова // автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Томск, 2001. – 21 с.
2. Назаров В.В. Кримінальний процес України: навч. посіб. / В.В. Назаров, Г.М. Омеляненко – Вид. 2-ге, доп. і переробл. – К.: Атіка, 2007. – 175 с.
3. Уваров В.Г. Домашній арешт як запобіжний захід. / В.Г. Уваров, В.С. Горещька // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 1. – С. 179–183.
4. Шпачук А.О. Домашній арешт як запобіжний захід в кримінальному процесуальному законодавстві. / А.О. Шпачук // Часопис Академії адвокатури України. – 2013. – № 2. – С. 1–5.
5. Дворник Д. Домашній арешт як запобіжний захід у новому КПК України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://n-auditor.com.ua/uk/component/na_archive/661?view=material.
6. Буткевич В. Якість закону і питання ефективності застосування рішень Європейського Суду з прав людини судами України / В. Буткевич // Право України. – 2011. – № 7. – С. 48–63.
7. Крайнюк В.Г. Домашній арешт як запобіжний захід у кримінальному провадженні / В.Г. Крайнюк // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – 2013. – № 2–1. – С. 317–324.
8. Бельмаз А.П. Проблемні питання домашнього арешту як запобіжного заходу в кримінальному процесі України / А.П. Бельмаз // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2013. – № 4. – С. 135–138.
9. Замість СІЗО – домашній арешт // Радіо «Свобода». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://helsinki.org.ua/index.php?id=1326710_885.
10. Банчук О.А., Дмитрієва І.О., Саїдова З.М., Хавронюк М.І. Реалізація нового КПК у 2013 році (моніторинговий звіт) / О.А. Банчук, І.О. Дмитрієва, З.М. Саїдова, М.І. Хавронюк. – К.: ФОП Москаленко О.М., 2013. – 40 с.
11. Фаринник В.І. Домашній арешт – альтернатива тримання під вартою / В.І. Фаринник // Юридичний вісник України. – 2012. – № 25.
12. Кучинська О.П. Домашній арешт як запобіжний захід в кримінально-процесуальному законодавстві / О.П. Кучинська // Адвокат. – 2010. – № (118). – С. 17–19.

Мудрецкая А. В., Саутина Е. Е. Пробелы законодательного регулирования домашнего ареста как меры пресечения в уголовном судопроизводстве

Аннотация. В статье представлена характеристика понятия и сущности домашнего ареста как меры пресечения; приведены основания применения и порядок его исполнения; проанализирована практика зарубежных стран по применению домашнего ареста; прокомментированы положительные и отрицательные стороны такой меры пресечения и даны рекомендации по его усовершенствованию.

Ключевые слова: домашний арест, мера пресечения, уголовный процесс, обвиняемый, подозреваемый.

Mudretskaya A., Sautina E. Gaps legislative regulation of house arrest as a restraint in criminal proceedings

Summary. This article presents the concept and essence of house arrest as a preventive measure; given basis and means of its application; sets out procedures for its implementation; analyzed the experiences of foreign countries on the use of house arrest; commented on the positive and negative aspects of such a preventive measure and recommendations for improvements.

Key words: house arrest, preventive measure, criminal proceedings, accused, suspect.